

УДК 392.3(94)

РОМАНЕНКО ОЛЕНА

кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ROMANENKO OLENA

a Ph.D. in Political Sciences, a junior research fellow at Global and Civilizational Processes Department of the State Establishment *Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Бібліографічний опис:

Романенко, О. (2021) Родина як цінність в Австралії (від перших поселенців до початку ХХ століття). *Народна творчість та етнологія*, 1 (389), 79–87.

Romanenko, O. (2021) Family as a Value in Australia (From the Earliest Settlements to Early XXth Century). *Folk Art and Ethnology*, 1 (389), 79–87.

РОДИНА ЯК ЦІННІСТЬ В АВСТРАЛІЇ (від перших поселенців до початку ХХ століття)

Анотація / Abstract

Історія Австралійського континенту і європейських колоністів становить інтерес для українських і зарубіжних дослідників. Серед австралійських учених основні наукові розвідки сконцентровані на історіях окремих родин (включаючи збережені документи про аборигенів, родини перших поселенців або долі окремих людей, так чи інакше пов'язаних з родиною в Австралії), більш пізній період досліджень включає історії родин переміщених осіб, переселенців із Центрально-Східної Європи. Окремі статті присвячені формуванню нового типу родин і поняття сім'ї та дому після 50-х років ХХ ст.

У цій роботі зроблено огляд ролі жінки в австралійській родині, інтерпретовано поняття родини та окреслено зміни, які відбулися у ставленні до дитини напередодні Першої світової війни.

На нашу думку, визначити, яку роль відігравала жінка на ранніх етапах створення нової колонії та пізніше – у перші десятиліття новоствореного Австралійського Союзу, – є цікавим дослідженням у питаннях міжетнічних стосунків, національної політики, гармонізації суспільних процесів та розвитку культури. Адже саме сім'я є основою суспільства, первинним джерелом знань та умінь, які людина переносить у комунікацію з оточуючим світом. Тому метою статті є визначення, яким було родинне життя австралійських колоністів. З мети постають такі завдання:

- розглянути, яким було становище жінки в австралійському суспільстві на межі ХІХ–ХХ ст.;
- визначити, які погляди австралійці мали на виховання дітей та як залучали їх до родинного життя;
- окреслити місце та можливості жінки отримати оплачувану роботу;
- простежити, як нові медичні винаходи й поява нових медичних спеціальностей вплинули на відношення до жінок і дитини.

Від початку ХХ ст. і до початку Першої світової війни інститут родини в Австралії суттєво змінювався. Від перших поселенців родина, хоча і не завжди оформлена за церковними законами, була важливою цінністю в Австралії. Брак жінок і нерівномірна гендерна рівновага в суспільстві сприяли повазі до жінки та можливості через шлюб або «цивільну родину» покращити своє матеріальне й соціальне становище. З 20-х років ХХ ст. цінністю стає не лише

родина, а й дитина, з'являються нові спеціалізації лікарів, що мали допомогти батькам у лікуванні та вихованні дітей. Меншу кількість дітей, яку потрібно було виховувати, зрівноважив більший натиск на обов'язки батьків, зокрема мами. Те, що кількість членів родини змінилася, призвело до нових пошуків її місця в системі соціальних відносин.

Ключові слова: Австралія, колоністи, імміграція, родина, діти.

The history of the Australian continent and European colonists there is of interest for Ukrainian and foreign researchers. Among Australian scholars, major scientific main research is focused on histories of separate families (including preserved documents on Aboriginals, families of the earliest settlers, or the fates of individuals one way or another related to the phenomenon of family in Australia). The later studies embrace the families of Displaced Persons and settlers from Central-Eastern Europe. Some articles deal with the formation of a new type of family, as well as of the concept of family and home upon the 1950s.

This paper reviews the role of women in an Australian family, interprets the concept of family, and outlines the changes that have occurred in the attitude towards children on the eve of the First World War.

In our opinion, determining the role played by women in the early stages of a new colony formation and later – in the first decades of the newly established Australian Union, – is an interesting study in terms of interethnic relations, national policy, and harmonization of social processes and cultural development. After all, a family is the basis of society, the primary source of knowledge and skills, which a person transfers to communication with the outside world. Therefore, the purpose of the article is to determine what the family life of the earliest Australian colonists was. The following tasks arise from the purpose:

- to consider the position of women in the Australian society at the turn of the 19th and 20th centuries;
- to determine what views the Australians had on parenting, and how they involved children in family life;
- to outline the place and opportunities for women to get the paid work;
- and to examine how new medical inventions and the emergence of new medical specialties have affected attitudes towards women and children.

From the early 20th century to World War I, the institution of family in Australia had significantly changed. From the earliest settlers, a family, although not always governed by church law, was an important asset in Australia. The lack of women and the uneven gender balance in society have contributed to the respect for women and their opportunities to improve their financial and social situations through marriage or the *civil family*. Since the 1920s, not only a family but also a child has become a value, and new specializations of physicians have appeared to help parents in treatment and upbringing of children. The fewer children needed to be raised were offset by the greater pressure on the responsibilities of parents, especially mothers. The fact that the number of family members had changed has led to a new search for a family's place in the system of social relations.

Keywords: Australia, colonists, immigration, family, children.

Актуальність. Історія Австралійського континенту і європейських колоністів становить інтерес для українських і зарубіжних дослідників. У 1788 році родина, що становила фундаментальний елемент європейської системи цінностей як інститут, майже не існувала серед жителів першої колонії, хоча діти в колоністів були.

На нашу думку, визначити, яку роль відіграла жінка на ранніх етапах створення нової колонії та пізніше – у перші десятиліття новоствореного Австралійського Союзу, – є цікавим дослідженням у питаннях міжетнічних стосунків, національної політики, гармонізації суспільних процесів та розвитку культури. Адже саме сім'я є основою суспільства, первинним джерелом знань та умінь, які людина переносить у комунікацію з оточуючим світом. Тому **метою даної стат-**

ті є визначення, яким було родинне життя австралійських колоністів.

З мети постають такі завдання:

- розглянути, яким було становище жінки в австралійському суспільстві на межі ХІХ–ХХ ст.;
- визначити, які погляди австралійці мали на виховання дітей та як залучали їх до родинного життя;
- окреслити місце та можливості жінки отримати оплачувану роботу;
- простежити, як нові медичні винаходи й поява нових медичних спеціальностей вплинули на відношення до жінки і дитини.

Тематика досліджень родини не є новою, але серед австралійських учених основні наукові розвідки сконцентровані на історіях окремих родин [2], зокрема переміщених осіб, переселенців із Центрально-Східної

Європи [3], на формуванні нового типу родин і поняття сім'ї [11] та дому після 50-х років ХХ ст. [1]. У цій роботі зроблено огляд ролі жінки в австралійській родині, інтерпретовано поняття родини та окреслено зміни, які відбулися у ставленні до дитини напередодні Першої світової війни.

Родини перших колоністів. Люди, які заселили Австралійський континент, були або вислані туди Британською короною як злочинці, або були наглядачами за ними. Шлюб як союз жінки і чоловіка підтримувався церквою та владою колоній від самого початку їх заснування, хоча і не мав великого поширення. Оскільки на континенті відчувалася гостра нестача жінок, шлюб використовувався останніми як можливість покращити своє матеріальне чи соціальне становище. Причому соціальна різниця, яку жінка навряд чи змогла б подолати в Англії, в Австралії не була перешкодою для вдалого союзу. Існують численні згадки військових, як жінки (кухарки або служниці), що їх супроводжували, виходили заміж за впливових осіб [7, s. 70]. До дітей у той час ставилися, як до продовження роду, існували ситуації, у яких батько не одружувався, а лише визнавав дітей своєї «цивільної» жінки, а діти, що були фактично позашлюбними, виховувалися в родині. Так, наприклад, Сара Льонс (*Sarah Lyons*) була вислана до Австралії за крадіжку в магазині, прибула на о-в Норфолк у 1790 році й через деякий час познайомилася з рядовим Вільямом Тунксом (*William Tunks*), солдатом морської піхоти. І хоча у списках жінок з 1806 року вона зазначалась як «незаміжня з двома позашлюбними дітьми чоловічої статі», вона прожила разом з В. Тунксом «до кінця його днів, виховуючи трое дітей». Син Джон став купцем і передав ім'я Сара своїй дочці, яка знову передала його вже своїй дочці [7, s. 70–71].

Важливим історичним фактором, що вплинув на розвиток взаємин між людьми на континенті, стала золота лихоманка. Вона спричинила наплив шукачів пригод, насамперед чоловіків, що знову вплинуло на ген-

дерну рівновагу в регіоні. Ті з них, що вирішили не повертатися в місця, з яких вони прибули на пошук золота, а осісти й одружитися, формували великі родини. Останні були основою процвітання «для тих, хто скористався можливістю та залишився і володів землею, родина мала величезне економічне значення, інколи навіть визначала поразку або успіх у справах. Велика громада дітей, не кажучи вже про здорову жінку, давала значні переваги, бо дармова робоча сила значила більше, аніж зайвий рот, який потрібно було прогодувати» [7, s. 71].

Виховання дітей. Родини іммігрантів, які продовжували прибувати на континент, залишалися без своїх рідних, без родини в кілька поколінь під одним дахом, до якої вони звикли, та без звичного способу ведення господарства і виховання дітей. Тому не дивно, що в листах до батьків, сестер і кузенів колоністи описували переваги переїзду до Австралії та запрошували родичів приєднатися до них. Сусідські зв'язки в самій Австралії могли лише частково компенсувати брак родичів та вищезгадану втрату зв'язків поколінь. Зокрема, доглянути на певний час дітей. Діти з колонії швидко отримали ярлик «невихованих» і «недисциплінованих». На це є кілька причин. По-перше, австралійське суспільство було зайняте (особливо в перші роки свого існування) виживанням на новому місці, а не вихованням дітей. По-друге, саме середовище не було настільки клановим та формалізованим, як у Британії. Знову ж таки, не було бабусь, старших сестер та незаміжніх тіток, котрі могли посидіти з дитиною, бути поруч, коли це необхідно (на час, коли мама хворіє або має відлучитися у справах). Матері були змушені скрізь брати дітей із собою [7, s. 70–71]. Водночас батьки могли дати дітям більше свободи (наприклад, перебувати на свіжому повітрі, у колі друзів), але в середині ХІХ ст. рухливість і непосидючість дітей уважали за проблему виховання. Тому вихідці з Британських островів звертали увагу та засуджували австралійських дітей за те,

що бігали по подвір'ю, але не за те, що вони «діти злочинців». Навпаки, – уважали, що, «на відміну від своїх “поганих” батьків, діти є “кращими”, “вільними”». Вони не знали складного та хаотичного суспільства, яке сформувало характер їхніх батьків [7, s. 69].

Взірцем родини вважали багатодітну родину. Класична книга Етель Тернер (*Ethel Turner*) «Сім маленьких австралійців» [11] своєю назвою вказує на ідеальний тип родини. Але, як правило, сім'я мала від 3 до 5 дітей. Це пов'язано з високою дитячою смертністю та важкими умовами існування. Самі жінки мали бути фізично здоровими, щоб витримати вагітність і численні пологи, при цьому виховуючи старших дітей та пораючись по господарству. Під кінець XIX ст., окрім домашніх обов'язків (що, окрім турботи про дітей, включали піклування про домашню худобу, прибирання, готування їжі та іншу дрібну допомогу на фермі), жінки, особливо із середнього класу, почали активно допомагати у благодійних організаціях, культурних спільнотах, а потім – в організаціях проти алкоголізму та алкоголю [6, s. 36]. Згодом вони вимагали рівноправ'я у громадському житті. Цікаво, що благодійні і релігійні організації допомагали нужденним, якими вважалися розумово хворі, каліки та літні люди, але не безробітні. Вважалося, «що особи здорові, але без роботи, не заслуговують допомоги від держави, яка ще більше могла б їх здеморалізувати» [6, s. 81].

Жінки і робота в Австралії. На початку XX ст. все більше жінок почало шукати роботу найманими працівниками, що не особливо вплинуло на розподіл ролей у сім'ї – жінка мала так само займатися всіма домашніми справами і виховувати дітей. Основною, з можливих, роботою незаміжньої жінки на той час була посада служниці.

У колоніях дуже швидко помітили, що люди, народжені вже на території Австралії (а не прибулі колоністи), не прагнуть влаштуватися на позицію прислуги в домі, оскільки ця посада асоціюється зі статусом засланця. Це була жіноча праця, а можливість вийти заміж ще більше знижувала про-

позицію в цій галузі. Дівчата шукали іншої долі: «...з плином часу стало очевидним, що жінки хочуть працювати на фабриках. Незважаючи на те що їх там експлуатували, вони мали на виробництві знайомих, свою, власну, робочу культуру, в той час, як праця служницею означала самотність (більшість родин могла утримати лише одну служницю) у чужорідному середовищі» [7, s. 87].

У 1907 році суддя Генрі Б. Хіггінс (*Henry B. Higgins*) видав «вирок у справі комбайна» (*harvester judgement*) [5, p. 7], у якому підрахував, що праця низькокваліфікованого робітника, який має на утриманні родину з п'яти осіб, становить 7 шилінгів на день [6, s. 79]. Ця сума щодо оплати праці стосувалася виключно чоловіків. Жінки, з невеликими винятками, за таку саму роботу отримували значно менше, як правило, лише половину [6, s. 79–80]. Вважали, що праця жінки має слугувати виключно її утриманню або бути доповненням доходу чоловіка або батька. У той час, коли зарплатня чоловіка мала слугувати джерелом утримання цілої родини, що складалася з батька, матері та трьох дітей. У такій ситуації бідність була нормою для родин, де не було батька або чоловіка.

Деякі жінки досягали успіху в мистецькій кар'єрі. Але це були поодинокі випадки, і, як правило, талант розвивався поза межами Австралії. Найяскравішим прикладом може слугувати біографія дами Неллі Мелби (*Dame Nellie Melba*), справжнє ім'я – Гелен Портер Армстронг, у дівочтві Мітчелл (*Porter Armstrong; Mitchell*), австралійська співачка (колоратурне сопрано), яка народилася 1861 року і була старшою із сімох дітей у родині шотландського іммігранта, який оселився неподалік Мельбурна [10]. Вона була першою австралійкою, яка досягла міжнародного визнання як класична музикантка. Музикою займалася з дитинства, а вже у віці 24 років виконала в Сідней сольну партію в опері. Після короткого і невдалого шлюбу вона переїхала до Європи в пошуках учителя. У 1886 році, не знайшовши поціновувачів у Лондоні, вона вчилася в Парижі і

1. Австралійська жінка-пілот Мері Брадфорд біля літака. 1930 р. *

2, 3. Світлина біля літака (1933) і портрет (1930). Джессі Міллер (відома також як «Чуббі»)

4. Австралійська тенісистка Джоан Хартіганф (справжнє ім'я – Джоан Хартіган Батерст) під час гри. 1935 р.

5. Австралійська легкоатлетка Крісті Дам під час встановлення рекорду світу з бігу на дистанцію 100 ярдів. 1930 р.

* Усі світлина – з Narodowe Archiwum Cyfrowe (Польща).

6. Австралійська співачка Н. Мелбі в одній із п'єс. 1926 р.

7. Дівчина в національному вбранні відвідує музей в Австралії. 1975 р.

8. Австралійська тенісистка Дафна Ахерст на тенісному корті. 1920-і рр.

9. Австралійські плавчині Неллі та Емілі Реналс на пляжі. 1934 р.

10. Коумб котедж (сучасний вигляд)

незбаром виступала в найбільших оперних театрах Європи, Америки, Австралії.

До Батьківщини вона повернулася в 1902–1903 роках з концертним туром.

У 1909 році Н. Мелба здійснила те, що, за її словами, було «сентиментальною екскурсією» по Австралії, яка охопила 16 093 км [10]. У тому ж році співачка купила нерухомість у невеликому містечку Колдстрімі, що поблизу Мельбурна, а в 1912 році там побудували будинок (розширивши існуючий котедж), який вона назвала «Коумб Коттедж». Ця вілла існує і сьогодні, вона пропонує відвідувачам екскурсійні тури, можливість дегустації вина та весільні церемонії (довкола мальовничі парки й сади).

На початку Першої світової війни Н. Мельба була в Австралії, і вона збирала великі суми для військових благодійних організацій (більше 100 тис. фунтів стерлінгів, у перерахунку на сучасні гроші – більше трьох з половиною мільйонів фунтів стерлінгів) [11].

Ще одним вкладом у розвиток майбутнього мистецтва, зокрема жіночого, було створення Н. Мельбою музичної школи в м. Річмонді. Вона викладала там спів, згодом школа стала частиною Мельбурнської консерваторії.

Такий «кар'єрний зріст» і громадянська позиція були новими для австралійських жінок. Батько співачки був проти професійної кар'єри доньки в цій галузі, а більшість своїх виступів вона провела на сценах Європи та Америки. Але Н. Мельба стала прикладом для тих жінок, які прагнули досягти чогось більшого в розміреному житті австралійської родини.

У цей час жінки поступово починають освоювати суто «чоловічі галузі». Під час та після Першої світової війни дедалі більше жінок цікавлять професійним спортом і авіацією (нечуване зухвальство на той час).

Однак, звичайній жінці було важко влаштуватися на роботу. Все частішому працевлаштуванню жінок чинили спротив профспілки та професійні об'єднання, які бачили нечесну конкуренцію зі сторони жінок

як дешевої робочої сили, яку виберуть підприємці заради зниження витрат на виробництві. Також поборники моралі, в ім'я збереження родини й охорони жінки перед експлуатацією, виступали проти роботи жінок та дітей на фабриках. Вони боялися деструктивного впливу такої роботи на життя родини і виступали проти можливої незалежності жінки, побудованої на власних доходах.

Зменшення народжуваності на початку ХХ ст. На межі століть натуральний приріст населення постійно зменшувався. Королівська комісія, скликана 1903 року в Новому Південному Уельсі, підкреслила «переваги великих родин», а також висунула твердження, що «одинаки та члени малих за розміром родин гірше пристосовані до подолання негараздів у житті». Комісія звинуватила всі класи суспільства у зменшенні народжуваності: з одного боку, вважаючи, що фабрична система піддає дівчат «стресам фізичним та нервовим», що впливають на їхню подальшу «можливість народжувати», а з другого, – середній клас звинувачено в егоїстичній гонитві за насолодами [7, s. 135]. Особливо засуджували жінок: комісія висловила «глибоку стурбованість тим фактом, що жінки не розуміють зла, пов'язаного з використанням практик запобігання і переривання вагітності» [8]. Однак засоби контрацепції не були заборонені, а рекомендації, надані церковним інституціям, не мали великого впливу на прихожан церкви, яку влада також намагалася використати як джерело пропаганди щодо необхідності приросту населення Австралії.

Відтворити і «збільшити популяцію» Австралії намагалися й лікарі. «Модернізація дому, в якому жила родина, виявляла прив'язаність до таких понять, як ефективність та оптимізація. Дім і родину “розглядали” під мікроскопом, і ціла купа новостворених експертів поспішила надати щодо них рекомендації» [7, s. 136]. Між 1880 і 1910 роками кількість «дитячих фахівців» зростає, а наука в цьому напрямі розвивається

у відповідь на нове філософське розуміння дитини як дорогоцінного й особливого дару. Із цього часу цінністю стає не лише родина як система, але й дитина як один з найважливіших її елементів. Авторитет професії лікаря ніколи не був таким високим, як на початку ХХ ст., а разом із сімейним лікарем та педіатром набули популярності дитячі психологи, неонатологи, медсестри, нянечки, дієтологи тощо. Спеціалізації в галузі медицини були необхідні для розвитку педіатрії, що стало відповіддю на соціальні, політичні та економічні потреби країни, яка розвивається [4].

Висновки. Від початку ХХ ст. і до початку Першої світової війни інститут родини в Австралії суттєво змінювався. Від перших поселенців родина, хоча і не завжди оформлена за церковними законам, була важливою цінністю в Австралії. Брак жінок і нерівномірна гендерна рівновага в суспільстві сприяли повазі до жінки та можливості через шлюб або «цивільну родину» покращити своє матеріальне й соціальне становище. До 1914 року «майже скрізь дійшли висновку, що зменшення кількості народжень є невідворотним, а турботу про

майбутнє раси почали виявляти в категоріях політики допомоги для дитини» [7, s. 136]. «Сім малих Австралійців» стали історією, а з 20-х років ХХ ст. і велика родина в Австралії починає асоціюватися з католицизмом, оскільки, на відміну від протестантів, католики серйозно підходили до агітації в костьолах проти зменшення народжуваності. Водночас цінністю стає не лише родина, а й дитина, з'являються нові спеціалізації лікарів, що мали допомогти батькам у лікуванні та вихованні дітей. Меншу кількість дітей, яку потрібно було виховувати, зрівноважив більший натиск на обов'язки батьків, зокрема мами. Те, що кількість членів родини змінилася, призвело до нових пошуків її місця в системі соціальних відносин. Заново «потрібно було ідеологічно інтерпретувати поняття дому» [7, s. 136].

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі ми вбачаємо в аналізі того, як на життя австралійської родини вплинула Друга світова війна, зокрема імміграція із Центрально-Східної Європи. Цікавим буде також дослідження історії родин української діаспори, які кілька поколінь тому переїхали до Австралії.

Список використаних джерел

1. Balint Ruth, Kalman Julie. (2014) The Idea of Home in Postwar Australia. *History Australia*. Vol. 11, issue 1. P. 6–12.
2. Dellios Alexandra. (2018) Memory and Family in Australian Refugee Histories. *Immigrants & Minorities*. Vol. 36, issue 2. P. 79–86.
3. Dellios Alexandra. (2018) Remembering Mum and Dad: Family History Making by Children of Eastern European Refugees. *Immigrants & Minorities*. Vol. 36, issue 2. P. 105–124.
4. Featherstone Lisa. (2008) The Value of an Infant: The Rise of Pediatrics in Australia, 1880–1910. *Health and History*. Vol. 10, issue 1. P. 110–133.
5. Hagan Jim. (1986) Australian Trade Unionism in Documents. Melbourne, 1989, 289 p.
6. Lencznarowicz Jan. (2005) Australia. Warszawa : TRIO, 2005. 488 s.
7. Rickard John. (1994) Australia. Historia Kultury. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. 566 s.
8. Royal Commission on the Decline of the Birth Rate and on the Mortality of infants in New South Wales, NSW Parliamentary Papers (1904). Vol. 2. Sydney.
9. Smaal Yorick, Featherstone Lisa. (2013) The family in Australia. *Journal of Australian Studies*. Vol. 37, issue 3. P. 279–284.
10. The Australian Dictionary of Biography. Melba, Dame Nellie (1861–1931) Available. URL : <http://adb.anu.edu.au/biography/melba-dame-nellie-7551> (accessed: 3 June 2020).
11. Turner Ethel. (1894) Seven Little Australians. Melbourne : Ward, Lock and Bowden, 1894. 240 p.

References

1. BALINT, Ruth, Julie KALMAN. The Idea of Home in Postwar Australia. In: Michelle ARROW, Leigh BOUCHER, Kate FULLAGAR (eds.). *History Australia*, 2014, vol. 11, iss. 1, pp. 6–12 [in English].
2. DELLIOS, Alexandra. Memory and Family in Australian Refugee Histories. In: David MAYALL, ed.-in-chief, *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 2018, vol. 36, iss. 2, pp. 79–86 [in English].
3. DELLIOS, Alexandra. Remembering Mum and Dad: Family History Making by Children of Eastern European Refugees. In: David MAYALL, ed.-in-chief, *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 2018, vol. 36, iss. 2, pp. 105–124 [in English].
4. FEATHERSTONE, Lisa. The Value of an Infant: The Rise of Paediatrics in Australia, 1880–1910. In: Hans POLS, ed.-in-chief, *Health and History*. Australian and New Zealand Society of the History of Medicine. 2008, vol. 10, iss. 1, pp. 110–133 [in English].
5. HAGAN, Jim (ed.). *Australian Trade Unionism in Documents*. Melbourne: Longman Cheshire, 1986, 289 pp. [in English].
6. LENCZNAROWICZ, Jan. *Australia*. Warsaw: TRIO, 2005, 488 pp. [in Polish].
7. RICKARD, John. *Australia. Historia Kultury*. Translated from English to Polish by Wojciech WEINERT. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994, 566 pp. [in Polish].
8. Royal Commission on the Decline of the Birth Rate and on the Mortality of Infants in New South Wales. In: *NSW Parliamentary Papers*. Sydney, New South Wales: Government Printer, 1904, vol. 2 [in English].
9. SMAAL, Yorick, Lisa FEATHERSTONE. The Family in Australia. In: *Journal of Australian Studies*. 2013, vol. 37, iss. 3, pp. 279–284 [in English].
10. DAVIDSON, Jim. Melba, Dame Nellie (1861–1931). In: *The Australian Dictionary of Biography* [online]. Available from: <http://adb.anu.edu.au/biography/melba-dame-nellie-7551> (accessed: June 3, 2020) [in English].
11. TURNER, Ethel. *Seven Little Australians*. Melbourne: Ward, Lock and Bowden, 1894. 240 pp. [in English].